DOI: 10.48261/PIS264713

KATARZYNA JÓŹWIK
Instytut Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego
ORCID: 0000-0001-6747-4284

REAKCJE WYWIADU AMERYKAŃSKIEGO NA ZABÓJSTWO KS. JERZEGO POPIEŁUSZKI. ANALIZA ODTAJNIONYCH RAPORTÓW Z LAT 1984–1985

AMERICAN INTELLIGENCE RESPONSES TO THE MURDER OF FATHER JERZY POPIEŁUSZKO. AN ANALYSIS OF DECLASSIFIED REPORTS FROM 1984–1985

Streszczenie: Artykuł zawiera analizę odtajnionych dokumentów Central Intelligence Agency z lat 1984–1985 dotyczących reakcji wywiadu Stanów Zjednoczonych na zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki. Celem analizy było ustalenie, jakie informacje posiadał wywiad amerykański bezpośrednio po porwaniu i śmierci kapłana oraz jak interpretowano znaczenie tego wydarzenia dla stabilności politycznej komunistycznej Polski i jej relacji z Zachodem. Podstawę źródłową stanowiło 18 raportów CIA, a także dokumenty wytworzone przez aparat bezpieczeństwa PRL. Zastosowano metodę krytycznej analizy źródeł, porównując dokumenty amerykańskie z polskimi w celu rekonstrukcji kontekstu informacyjnego i możliwych kanałów pozyskiwania danych.

Analiza wykazała, że zabójstwo ks. Popiełuszki strona amerykańska postrzegała jako test stabilności systemu władzy PRL i potencjalny czynnik destabilizujący relacje państwo–Kościół. CIA dostrzegała wewnętrzne napięcia w kierownictwie PZPR oraz zależność Warszawy od Moskwy. W kolejnych ocenach uznano jednak, że gen. Jaruzelski zdołał ograniczyć skalę kryzysu i wykorzystać go w rozgrywce frakcyjnej. Hipoteza o możliwym udziale KGB była analizowana, lecz nie znalazła jednoznacznego potwierdzenia. Artykuł dowodzi, że sprawa ks. Popiełuszki była dla amerykańskiej analityki narzędziem oceny kondycji politycznej PRL.

Słowa kluczowe: ks. Jerzy Popiełuszko, CIA, wywiad, aparat bezpieczeństwa PRL

Abstract: This article focuses on an analysis of declassified Central Intelligence Agency documents from 1984–1985 concerning the response of American intelligence to the murder

of Father Jerzy Popiełuszko. The aim of the analysis was to determine what information American intelligence possessed immediately after the priest's kidnapping and death and how it interpreted the significance of this event for the political stability of communist Poland (PRL) and its relations with the West. Eighteen CIA reports, as well as documents produced by the PRL security apparatus, served as the source material. Critical source analysis was employed, comparing American documents with Polish ones to reconstruct the informational context and possible channels for obtaining data.

The analysis revealed that Popiełuszko's murder was perceived by the American side as a test of the stability of the PRL system of government and a potential factor destabilizing state–Church relations. The CIA noted internal tensions within the Polish United Workers' Party (PZPR) leadership and Warsaw's dependence on Moscow. However, subsequent assessments concluded that General Jaruzelski managed to limit the scale of the crisis and exploit it in factional maneuvering. The hypothesis of possible KGB involvement was analyzed but was not clearly confirmed. The article argues that the Popiełuszko case was a tool for American analysts to assess the political condition of the PRL.

Keywords: Father Jerzy Popiełuszko, CIA, intelligence, the PRL security apparatus

Zamordowanie ks. Jerzego Popiełuszki przez oficerów Służby Bezpieczeństwa w październiku 1984 r. było jednym z największych kryzysów politycznych w schyłkowym okresie PRL oraz wydarzeniem przełomowym dla relacji państwo–Kościół. Jak się okazuje, miało również duże znaczenie dla kształtowania relacji zagranicznych reżimu gen. Wojciecha Jaruzelskiego. Porwanie i śmierć kapłana wstrząsnęły polską opinią publiczną, stały się także przedmiotem intensywnego zainteresowania zagranicznych mediów, dyplomacji oraz służb wywiadowczych. Obecni w Polsce korespondenci zagraniczni na bieżąco relacjonowali wydarzenia – najpierw oczekiwanie setek wiernych, czuwających w Kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie, na powrót kapłana, a następnie reakcje na informacje o jego zabójstwie i przebiegu procesu morderców. Przez wiele tygodni sprawa ta pojawiała się na pierwszych stronach wielu gazet zagranicznych, m.in. włoskich, amerykańskich, brytyjskich i zachodnioniemieckich[1], co można stwierdzić, analizując zespół wycinków prasowych z różnych krajów, zachowany w Ośrodku Dokumentacji Życia i Kultu Błogosławionego Jerzego Popiełuszki w Warszawie. Opracowania docze-

[1] S. Wysocka, *Włoska prasa o zabójstwie księdza Popiełuszki*, https://dzieje.pl/aktualnosci/wloska–prasa–o–zabojstwie–ksiedza–popieluszki–w–1984–roku, dostęp 20 II 2026 r.; A. Widzyk, *Niemiecka prasa o zabójstwie księdza Popiełuszki*, https://dzieje.pl/aktualnosci/niemiecka–prasa–o–zabojstwie–ks–popieluszki–i–procesie–mordercow, dostęp 20 II 2026 r.; seria artykułów z października i listopada 1984 r. M. Kaufmana dla „New York Timesa" oraz Bradleya Grahama dla „Washington Post".

kała się również serbska prasa emigracyjna pisząca na ten temat[2]. Omawiane wydarzenia budziły także zainteresowanie służb wywiadowczych i placówek dyplomatycznych działających w Polsce.

CEL

Celem niniejszego artykułu jest analiza odtajnionych raportów Centralnej Agencji Wywiadowczej (CIA) z lat 1984–1985, odnoszących się do okoliczności śmierci ks. Popiełuszki, a także rekonstrukcja sposobu interpretacji tego wydarzenia przez amerykański wywiad. Badanie objęło zarówno analizę treści dokumentów, jak i umieszczenie ich w szerszym kontekście historiograficznym, obejmującym dotychczasowe ustalenia dotyczące zabójstwa kapłana, reakcji władz PRL na to wydarzenie oraz postawę Kościoła.

Wspomniane prace pozwalają odpowiedzieć na kilka kluczowych pytań badawczych:

1. Jakie informacje dotyczące okoliczności porwania i zabójstwa ks. Popiełuszki były dostępne CIA bezpośrednio po wydarzeniach z 1984 r.?
2. W jaki sposób amerykański wywiad interpretował znaczenie tego mordu dla stabilności politycznej Polski i relacji między państwem a społeczeństwem w tym kraju?
3. Jakie wnioski wyciągano z zabójstwa w kontekście polityki USA wobec Polski i całego bloku wschodniego?

W artykule dążę również do ukazania, w jakim stopniu amerykańskie materiały wywiadowcze mogą stanowić uzupełnienie stanu wiedzy o jednym z najbardziej dramatycznych wydarzeń politycznych lat osiemdziesiątych. W pracy przyjęto układ problemowy, podporządkowany kluczowym zagadnieniom analitycznym, wyłaniającym się z materiałów wytworzonych przez CIA. W kolejnych częściach omówiono zakres informacji dostępnych agencji bezpośrednio po porwaniu i zabójstwie kapłana, ocenę stabilności systemu władzy i relacji państwo–Kościół w PRL, znaczenie procesu toruńskiego dla legitymizacji reżimu, a także wątki dotyczące potencjalnego zaangażowania Związku Sowieckiego.

BAZA ŹRÓDŁOWA I STAN BADAŃ

Bazę źródłową niniejszego artykułu stanowi analiza 18 raportów CIA, napisanych w języku angielskim, a także przeszło 20 dokumentów wytworzonych przez różne struktury aparatu bezpieczeństwa PRL, głównie Departament II MSW, czyli kontrwywiad, oraz

[2] M. Sokulski, *Echa śmierci ks. Jerzego Popiełuszki na łamach serbskiego czasopisma emigracyjnego „Naša reč"*, „Komunizm. System – Ludzie – Dokumentacja" 2024, nr 13, s. 519–536.

Służbę Bezpieczeństwa. Materiały te podzielić można na trzy rodzaje: dokumenty analityczne CIA, źródła otwarte, gromadzone przez agencję, a także materiały operacyjne i analityczne wytworzone przez służby państwa komunistycznego.

Przełomowe znaczenie dla badań nad amerykańską percepcją porwania i zabójstwa ks. Popiełuszki miało odtajnienie przez CIA, w latach 2010–2012, części dokumentów dotyczących lat osiemdziesiątych XX w. Wśród nich znalazły się raporty na temat sytuacji politycznej w PRL, ze szczególnym uwzględnieniem wydarzeń związanych z działalnością opozycji demokratycznej i represjami stosowanymi wobec jej przedstawicieli. Jednym z ważnych wątków tych źródeł są analizy dotyczące zabójstwa wspomnianego kapłana. Jeszcze ważniejszy dla badaczy był styczeń 2017 r., kiedy to setki tysięcy stron odtajnionych dokumentów agencji znalazło się w ogólnodostępnej bazie *online* – CREST[3]. Z tych materiałów wybrano na potrzeby niniejszego studium osiem różnego rodzaju dokumentów wytworzonych w latach 1984–1985. Cztery z nich odnoszą się bezpośrednio do okoliczności śmierci kapelana Solidarności. Analizie poddano także sześć innych, dotyczących sytuacji w Europie i na świecie, w których przywołano sprawę tego mordu. Dokumenty te stanowią przykład analizy wywiadowczej (ang. *intelligence analytic product*), czyli wewnętrznych ocen i analiz przygotowywanych na potrzeby administracji USA.

Drugą kategorię wykorzystanych przekazów tworzą materiały określane jako źródła otwarte (ang. *open source* – OSINT), obejmujące w tym przypadku artykuły z prasy amerykańskiej, gromadzone i analizowane przez CIA. W praktyce agencji badanie źródeł tego rodzaju stanowiło ważny element działalności i było traktowane jako ważne uzupełnienie informacji pozyskiwanych metodami niejawnymi. Przegląd doniesień prasowych pozwalał nie tylko na śledzenie przebiegu wydarzeń, lecz także na ocenianie reakcji społecznych, narracji medialnych oraz międzynarodowego rezonansu wydarzeń. Wśród zidentyfikowanych dokumentów tego typu cztery bezpośrednio odnoszą się do śmierci ks. Popiełuszki. Są to m.in. artykuły z „Washington Post", który był ważnym źródłem informacji dla amerykańskiej administracji i – wraz z „New York Timesem" – uchodził za bardzo rzetelną gazetę[4].

Trzecią grupę stanowią dokumenty wytworzone przez aparat bezpieczeństwa PRL, w tym raporty dzienne gabinetu ministra spraw wewnętrznych z października i listopada 1984 r. oraz akta spraw operacyjnych prowadzonych wobec amerykańskich dyplomatów w Polsce. Stanowią one źródła uzupełniające w stosunku do akt wytworzonych przez CIA.

Dokumenty amerykańskie są częściowo zanonimizowane i – ze względów bezpieczeństwa – nie ujawniają źródeł informacji oraz metod wywiadowczych. W tej sytuacji materiały kontrwywiadu PRL oraz Służby Zabezpieczenia Operacyjnego, czyli różnych pionów obserwacji i techniki – powstające w wyniku skrupulatnej inwigilacji dyplomatów,

[3] CIA readingroom, https://www.cia.gov/readingroom/, dostęp 28 I 2026 r.

[4] D.J. MacEachin, *Amerykański wywiad i konfrontacja w Polsce 1980–1981*, Poznań 2011, s. 284.

korespondentów oraz personelu ambasady USA – pozwalają pośrednio zrekonstruować sieci kontaktów dyplomatów amerykańskich z przedstawicielami Kościoła i opozycji. Służby komunistyczne odnotowywały bowiem nie tylko aktywność operacyjną, lecz także tematy budzące szczególne zainteresowanie przedstawicieli Waszyngtonu, w tym zwłaszcza sprawę śmierci ks. Popiełuszki. Analiza tych zapisów pozwala formułować dobrze uzasadnione hipotezy dotyczące potencjalnych źródeł informacji wykorzystywanych przez CIA.

Dokumenty wytworzone przez aparat bezpieczeństwa PRL nie stanowią pełnego korpusu materiałów dotyczących zabójstwa ks. Popiełuszki, znajdujących się w zasobach IPN. Kryterium ich wyboru stanowiło przede wszystkim poruszanie w nich sprawy kontaktów przedstawicieli dyplomacji amerykańskiej z osobami i środowiskami związanymi z kapelanem Solidarności, a także ukazywanie reakcji polskiego aparatu bezpieczeństwa na zainteresowanie okolicznościami i konsekwencjami mordu ze strony państw zachodnich. Są to głównie akta operacyjne Departamentu II MSW dotyczące obserwacji dyplomatów amerykańskich oraz dokumentacja monitorowania międzynarodowego rezonansu zabójstwa.

Źródła te nie służą udowodnieniu, że wiadomości analizowane przez CIA pochodziły bezpośrednio od osób objętych obserwacją służb komunistycznych. Tego rodzaju zależności nie sposób jednoznacznie wykazać, zwłaszcza że CIA mogła korzystać równolegle z wielu kanałów pozyskiwania informacji, obejmujących zarówno wywiad osobowy (ang. *Human intelligence* – HUMINT), jak i źródła otwarte. Materiały polskie pozostają jednak ważne, ponieważ umożliwiają rekonstrukcję obiegu informacji i politycznego kontekstu funkcjonowania dyplomatów amerykańskich w Warszawie. Pokazują również, jakie działania i kontakty przedstawicieli USA były dostrzegane przez aparat bezpieczeństwa PRL oraz które aspekty aktywności zachodnich placówek uznawano za szczególnie istotne lub niebezpieczne.

Pomocniczo wykorzystano również dokumenty kościelne dotyczące sprawy ks. Popiełuszki, tj. teczki opatrzone nazwiskiem księdza, zgromadzone w zasobie Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, w nieopracowanym jeszcze zespole Sekretariatu Prymasa Polski z czasów kard. Józefa Glempa.

Literatura dotycząca okoliczności porwania i zabójstwa księdza jest bardzo bogata, jednak dotąd w niewielkim stopniu analizowano międzynarodowy wydźwięk tych wydarzeń, a zwłaszcza zainteresowanie nimi zagranicznych mediów i służb wywiadowczych[5]. W 2024 r. Instytut Pamięci Narodowej wydał dwa kolejne tomy wydawnictwa źródłowego *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki*, poświęcone odpowiednio aktom polskiego

[5] O doniesieniach wywiadu PRL w Watykanie w kontekście śmierci ks. Popiełuszki wspominali Rafał Łatka i Sławomir Cenckiewicz, zob. R. Łatka, *Zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki i jego wpływ na stosunki państwo–Kościół – z perspektywy Episkopatu Polski,* „Studia Włocławskie" 2025, t. 26, s. 51–73; S. Cenckiewicz, *Wywiad PRL na tropie księdza Jerzego*, „Rzeczpospolita", 26 II 2009, https://www.rp.pl/opinie–polityczno–spoleczne/art15763411–wywiad–prl–na–tropie–ksiedza–jerzego, dostęp 18 II 2026 r.

wywiadu MSW oraz dokumentom Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego Niemieckiej Republiki Demokratycznej[6]. Wciąż brakuje zatem pogłębionej analizy perspektywy amerykańskich służb specjalnych, mimo że władze w Waszyngtonie od początku lat osiemdziesiątych pozostawały jednym z najważniejszych obserwatorów sytuacji politycznej w Polsce.

Niektóre fragmenty dokumentów CIA, dotyczących omawianej kwestii, pobieżnie przedstawił w swojej publikacji Seth Jones, były urzędnik Departamentu Obrony USA[7]. Przydatna przy analizie akt była także książka byłego analityka i oficera wywiadu amerykańskiego Douglasa MacEachina, który opisał rodzaje pism wytwarzanych w latach osiemdziesiątych przez agencję oraz ich znaczenie[8]. Należy odnotować także publikację przybliżającą struktury wywiadu Stanów Zjednoczonych[9], a także pracę Jana Lareckiego[10].

RODZAJE DOKUMENTÓW CIA

Przed rozpoczęciem analizy konieczne wydaje się zarysowanie rodzajów przywoływanej poniżej dokumentacji wywiadowczej. Struktura amerykańskiej wspólnoty wywiadowczej (*Intelligence Community*) ma charakter wieloagencyjny i obejmuje kilkanaście cywilnych oraz wojskowych instytucji odpowiedzialnych za pozyskiwanie, analizę i dystrybucję informacji wywiadowczych. Na jej czele do 2004 r. stał dyrektor centrali wywiadu (ang. *Director of Central Intelligence* – DCI) – zwierzchnik wszystkich amerykańskich służb wywiadowczych USA i zarazem jeden z głównych doradców prezydenta tego kraju[11].

Szczególne miejsce w tej strukturze zajmowała CIA. Była ona – i nadal jest – cywilną agencją wywiadu zagranicznego, odpowiedzialną przede wszystkim za pozyskiwanie informacji poza granicami Stanów Zjednoczonych, prowadzenie tajnych operacji oraz przygotowywanie analiz strategicznych dla najwyższych władz państwowych. Miała bezpośredni dostęp do prezydenta i najważniejszych urzędników w USA.

Analizując dokumenty CIA, dotyczące śmierci ks. Popiełuszki, należy uwzględnić specyfikę procesu analitycznego funkcjonującego w ramach amerykańskiej wspólnoty wywiadowczej. Materiały tego typu powstawały w ramach tzw. cyklu wywiadowczego (*intelligence cycle*), czyli wieloetapowego procesu obejmującego planowanie, pozyskiwa-

[6] *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki*, t. 3: *Sprawa ks. Jerzego Popiełuszki w dokumentach wywiadu MSW*, wstęp, wybór i oprac. W. Bagieński, Warszawa 2024; *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki*, t. 4: *Sprawa ks. Jerzego Popiełuszki w dokumentach Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego Niemieckiej Republiki Demokratycznej*, wstęp, wybór i oprac. F. Dąbrowski, Warszawa 2024.

[7] S.G. Jones, *Tajna operacja. Reagan, CIA i zimnowojenny konflikt w Polsce*, e-wydanie, Katowice 2019.

[8] D.J. MacEachin, *Amerykański wywiad…*

[9] D. Priess, *The President's Book of Secrets. The Untold Story of Intelligence Briefings to America's Presidents*, New York 2016.

[10] J.H. Larecki, *Wielki leksykon tajnych służb świata*, Warszawa 2017.

[11] *Ibidem*, s. 230.

nie, opracowanie i przekazywanie informacji decydentom politycznym[12]. W ujęciu CIA cykl obejmuje pięć etapów: planowanie i ukierunkowanie działań (*planning and direction*), pozyskiwanie informacji zarówno ze źródeł jawnych, jak i niejawnych (*collection*), przetwarzanie i porządkowanie uzyskanych danych (*processing*), analizę szczegółową i opracowywanie materiałów (*analysis and production*) oraz dystrybucję wyników (*dissemination*). W końcowej fazie gotowe analizy i raporty są przekazywane decydentom, którzy zainicjowali proces wywiadowczy, co z kolei może prowadzić do pojawienia się nowych pytań i potrzeb informacyjnych[13].

Dokumenty CIA nie stanowią prostego zapisu faktów, lecz odzwierciedlają sposób interpretowania wydarzeń przez amerykański aparat wywiadowczy w określonym momencie historycznym. Badając je, należy uwzględniać nie tylko możliwości pozyskiwania wiadomości i ich analizy, lecz także ograniczenia poznawcze oraz subiektywny charakter ocen formułowanych przez analityków.

Źródła te miały zapewniać zarówno bieżące informowanie najwyższych władz państwowych, jak i formułowanie pogłębionych ocen strategicznych. W rezultacie w strukturze CIA wykształcił się rozbudowany system dokumentów, różniących się m.in. funkcją informacyjną, poziomem tajności oraz zakresem dystrybucji. Najbardziej elitarnym produktem analitycznym był Dzienny raport dla prezydenta (*President's Daily Brief* – PDB), czyli ściśle tajny dokument przygotowywany od lat sześćdziesiątych od poniedziałku do soboty dla prezydenta USA, zawierający krótkie raporty dotyczące najważniejszych wydarzeń międzynarodowych i zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa, uzyskane poprzedniego dnia oraz opisane zwięzłym i przystępnym językiem. Krąg jego odbiorców był ściśle ograniczony i ustalany przez prezydenta (np. wiceprezydent, sekretarz stanu, sekretarz obrony). Przy jego dystrybuowaniu zachowywano najwyższe standardy poufności. Raport dostarczali adresatom oficerowie CIA, często osobiście go omawiając, a po przeczytaniu przez uprawnioną osobę egzemplarz wracał do centrali. PDB obejmował najbardziej poufne informacje, w tym dane ze źródeł specjalnych[14].

Szerszy zakres dystrybucji miał Raport dzienny wywiadu (*National Intelligence Daily* – NID), czyli tajne podsumowanie najważniejszych wydarzeń, kierowany do wyższych urzędników różnych departamentów rządowych. Także miał charakter elitarny – liczba jego odbiorców ograniczała się do kilkudziesięciu osób. Zawierał on podobne do PDB informacje i oceny, lecz obejmował więcej zagadnień tematycznych i nie zawierał najbardziej wrażliwych danych. Strukturalnie składał się z dwóch części – raportów sytuacyjnych oraz tzw. *special analyses*, czyli komentarzy analitycznych do bieżących, dyna-

[12] W. Bułhak, *Wywiad PRL w Watykanie 1962–1978*, Warszawa 2019, s. 19–21.

[13] *The Intelligence Cycle* [w:] *Factbook on Intelligence*, https://irp.fas.org/cia/product/facttell/index.html; Intelligence Cycle, https://www.cia.gov/spy-kids/static/59d238b4b5f69e0497325e49f0769acf/Briefing--intelligence-cycle.pdf, dostęp 26 V 2026 r.

[14] D. Priess, *The President's Book…*, pdf, s. 54–55; J.H. Larecki, *Wielki leksykon…*, s. 669.

micznie zmieniających się kwestii. Dokument ten pełnił funkcję zarówno informacyjną (relacjonowanie wydarzeń), jak i interpretacyjną (doraźna ocena skutków oraz okresowe syntetyczne analizy porządkujące dostępną wiedzę)[15].

Istotny element działalności wspólnoty wywiadowczej stanowiły memoranda. Były one krótsze niż pełne raporty przygotowywane na potrzeby konkretnych decydentów lub w odpowiedzi na bieżące wydarzenia. Memoranda mogły mieć charakter informacyjny (syntetyczne przedstawienie stanu wiedzy), interpretacyjny (ocena znaczenia danego zjawiska) bądź ostrzegawczy (sygnalizowanie potencjalnych zagrożeń). W sytuacjach wymagających natychmiastowej reakcji sporządzano alert memoranda – krótkie dokumenty dotyczące wydarzeń o potencjalnie poważnych konsekwencjach strategicznych. Były one elementem systemu wczesnego ostrzegania, którego znaczenie wzrosło po doświadczeniach błędnych lub spóźnionych ocen wywiadowczych[16].

W 1978 r. dyrektor CIA utworzył stanowisko krajowego koordynatora do spraw wczesnego ostrzegania (National Intelligence Officer for Warning – NIO/W)[17]. Osoba pełniąca tę funkcję była zazwyczaj bardzo doświadczonym, starszym analitykiem wywiadu, odgrywającym rolę niezależnego i doradczego głosu dyrektora. Podlegała bezpośrednio szefowi agencji, a jej działania miały wzmacniać system wczesnego ostrzegania przed zagrożeniami dla bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych. W 1982 r., w odpowiedzi na wcześniejsze przypadki niedostatecznego przewidywania kluczowych wydarzeń międzynarodowych, doprecyzowano zakres obowiązków koordynatora, co miało docelowo zagwarantować, że żadne poważne sygnały ostrzegawcze nie zostaną przeoczone w rozbudowanym i złożonym systemie wywiadu[18]. Koordynator przygotowywał m.in. podsumowania najważniejszych wydarzeń mających miejsce w różnych krajach.

SPOTKANIA KSIĘDZA Z DYPLOMATAMI AMERYKAŃSKIMI

Zabójstwo ks. Popiełuszki szybko stało się przedmiotem zainteresowania najwyższych władz USA. Świadczy o tym publiczne oświadczenie prezydenta Ronalda Reagana, który 31 października 1984 r., a więc dzień po odnalezieniu zwłok kapłana w wodach zalewu

[15] D. Priess, *The President's Book*…, pdf, s. 89; D.J. MacEachin, *Amerykański wywiad*…, s. 19–24.
[16] *Ibidem*, s. 19–24.
[17] National lntelligence Warning: The Alert Memorandum, https://media.defense.gov/2021/Jun/30/2002752827/-I/-I/0/NATIONAL%201NTELL%20WARNING.PDF
[18] Central Intelligence Agency (dalej: CIA), RDP83M00914R002000270005–0, National Intelligence officer for warning, k. 2. Wszystkie cytaty z dokumentów CIA są tłumaczeniem własnym autorki tekstu z języka angielskiego.

we Włocławku, pisał: „Ksiądz Popiełuszko był orędownikiem wartości chrześcijańskich i odważnym rzecznikiem sprawy wolności. Jego życie uosabiało najwyższe ideały godności ludzkiej, a jego śmierć umacnia determinację wszystkich ludzi miłujących wolność, by trwali niezłomnie w swoich przekonaniach. […] Sumienie świata nie zazna spokoju, dopóki sprawcy tej haniebnej zbrodni nie zostaną postawieni przed wymiarem sprawiedliwości”[19].

Zanim omówione zostaną dokumenty dotyczące śmierci księdza, warto wspomnieć, że amerykańscy dyplomaci już za życia interesowali się jego działalnością. Informacje na ten temat pojawiły się w zachowanych materiałach komunistycznego aparatu represji, dotyczących inwigilacji poszczególnych dyplomatów. Kontrwywiad MSW odnotował m.in. godzinne spotkanie I sekretarza pionu politycznego ambasady USA w Warszawie Thomasa Gertha[20] oraz III sekretarza Jamesa Picharda[21] z księdzem 26 września 1984 r. na plebanii przy Kościele św. Stanisława Kostki, czyli w miejscu zamieszkania kapłana[22]. O tym spotkaniu poinformowano Biuro Polityczne Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w informacji dziennej przygotowanej w biurze ministra spraw wewnętrznych[23]. Do kolejnego spotkania doszło cztery dni później, w klasztorze na Jasnej Górze, do którego przybyła wówczas organizowana przez księdza ogólnopolska Pielgrzymka Ludzi Pracy[24]. Obaj dyplomaci swobodnie posługiwali się językiem polskim, mogli więc bez przeszkód prowadzić rozmowy. W analizowanych materiałach nie odnotowano ich treści, co może wskazywać, że nie dało się podsłuchać ich uczestników lub – co bardziej prawdopodobne – materiały te zostały zniszczone na początku lat dziewięćdziesiątych wraz z większością dokumentacji wytworzonej w ramach Sprawy Operacyjnego Rozpracowania o kryptonimie „Popiel” prowadzonej przeciwko kapelanowi Solidarności od lipca 1982 r.[25]

---

[19] Oświadczenie Ronalda Reagana, 31 X 1984 r., tłumaczenie własne, https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/statement–death–father–jerzy–popieluszko–poland, dostęp 28 I 2026 r.

[20] Thomas Humphrey Gerth (ur. 1940) – dyplomata amerykański, od 1966 r. pracownik Departamentu Stanu USA, w służbie zagranicznej od 1967 r. specjalizujący się w sprawach politycznych. W latach 1973–1975 pracownik Ambasady USA w Budapeszcie, 1979–1983 – we Florencji, 1984–1987 zajmował stanowisko I sekretarza pionu politycznego Ambasady USA w Warszawie. W 1987 r. mianowany szefem placówki dyplomatycznej w Hawanie. Służby PRL prowadziły wobec niego sprawę operacyjnego sprawdzenia kryptonim „AS 84”, AIPN, 01228/1916.

[21] James Picard (ur. 1957) – dyplomata amerykański, w latach 1983–1985 pełnił funkcję II sekretarza najpierw do spraw konsularnych, a następnie politycznych, w Ambasadzie USA w Warszawie. Służby PRL prowadziły wobec niego sprawę operacyjnego sprawdzenia o kryptonimie „Arak 84”, AIPN, 0222/1093.

[22] AIPN, 01228/1916, Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia krypt. „AS 84” dot. Geth Thomas, k. 23.

[23] AIPN, 1585/15117, Informacje dzienne za okres od 22 IX 1984 r. do 01 X 1984 r. Sytuacja społeczno-polityczna w Polsce. Opracowane przez Zespół Informacyjny Gabinetu Ministra oraz Biuro Śledcze, Informacja dzienna 268/1128 z dn. 28 IX 1984 r., k. 85.

[24] AIPN, 0222/1093, Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Arak 84” dot. Picard Jamesa, Notatka z obserwacji figuranta, 30 IX 1984 r., k. 66.

[25] AIPN, 2362/42, Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Popiel”; K. Jóźwik, *Po prostu jestem z tymi ludźmi. Działalność ks. Jerzego Popiełuszki w latach 1980–1984*, Warszawa 2024, s. 37–39.

Z innych materiałów źródłowych, wytworzonych przez kontrwywiad PRL, wiadomo, że dla dyplomatów USA ważna była ogólna sytuacja społeczno-polityczna w Polsce. Interesowali się działaniami opozycji i Kościoła, a także pozycją gen. Jaruzelskiego, dlatego często spotykali się z przedstawicielami Solidarności i duchownymi sprzyjającymi siłom antykomunistycznym. Wymienieni powyżej dyplomaci odwiedzali także Kościół św. Brygidy w Gdańsku, gdzie spotykali się z ks. Henrykiem Jankowskim oraz Lechem Wałęsą, o czym również w informacji dziennej zawiadamiano Biuro Polityczne[26]. Ponadto wśród rozmówców obu dyplomatów byli m.in. abp Bronisław Dąbrowski i bp Ignacy Tokarczuk.

O spotkaniach Amerykanów z przedstawicielami Kościoła szerzej pisał Patryk Pleskot, który ocenił, że celem tych rozmów było uzyskanie jak największej ilości informacji na takie tematy, jak stosunki środowisk opozycyjnych z władzami komunistycznymi, zamierzenia hierarchów kościelnych oraz bieżące problemy społeczne[27].

WZMOŻONE ZAINTERESOWANIE AMBASADY

W dostępnych w bazie CREST materiałach CIA nie ma wzmianek o kontaktach oficjalnych przedstawicieli USA z ks. Popiełuszką za jego życia. Również w innej amerykańskiej bazie *online* FRUS (Foreign Relations of the United States), udostępniającej dokumenty Departamentu Stanu, nie ma ważnych wzmianek dotyczących księdza.

We wspomnieniach korespondenta BBC w Warszawie Kevina Ruena oraz ambasadora Australii Johna Burgessa pojawia się informacja o udziale ks. Popiełuszki w przyjęciu, które odbyło się w 1984 r. w ambasadzie tego ostatniego kraju[28]. Z pewnością było to jedno z miejsc, w których duchowny mógł nawiązać kontakt z dyplomatami amerykańskimi.

Wydaje się, że dopiero po porwaniu ksiądz stał się dla wywiadu amerykańskiego naprawdę ważny. Głośna medialnie sprawa jego poszukiwania wzbudziła szczególne zainteresowanie, obawiano się bowiem, że może doprowadzić do licznych manifestacji, a nawet zmiany władzy w Polsce.

---

[26] AIPN, 1585/15116, Informacje dzienne za okres od 05 IX 1984 r. do 21 IX 1984 r. Sytuacja społeczno-polityczna w Polsce. Opracowanie przez Zespół Informacyjny Gabinetu Ministra oraz Biuro Śledcze, Informacja dzienna nr 251/1111 z dn. 11 IX 1984 r., k. 90.

[27] *Księża i dyplomaci. Spotkania pracowników amerykańskich placówek dyplomatycznych w PRL z przedstawicielami Kościoła w świetle dokumentów (1974–1988)*, oprac. P. Pleskot, Warszawa 2021, s. 17–18.

[28] K. Ruane, *Racja stanu: zabić księdza*, tłum. D. Chylińska, Kraków 2004, s. 130; P. Pleskot, *Polska w oczach Australijczyka. Wspomnienia australijskiego ambasadora Johna Burgessa z pobytu w Warszawie w latach 1980–1984*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej" 2023, nr 6, s. 436.

Wspomniany powyżej I sekretarz pionu politycznego Thomas Gerth oraz III sekretarz do spraw konsularnych Jeffrey Goldstein[29] wielokrotnie bywali w Kościele św. Stanisława Kostki i monitorowali oczekiwanie setek wiernych na powrót księdza, trwające od 20 do 30 października[30]. Gerth, Picard, Goldstein, osobiście znający Popiełuszkę, oraz chargé d'affaires ambasady John Davis wzięli także udział w jego pogrzebie[31].

Władze w Warszawie nie przyznały wiz amerykańskim politykom, którzy chcieli wziąć udział w tej ceremonii, m.in. senatorowi Edwardowi Kennedy'emu, któremu udało się dotrzeć na grób duchownego dopiero w 1987 r. Z drugiej strony na pogrzebie był obecny ambasador Wielkiej Brytanii John Morgan, a kilka dni później na grobie księdza złożył kwiaty Malcolm Rifkind, sekretarz stanu w brytyjskim Foreign Office. Jego wizyta w Polsce, planowana od dawna, ale mająca miejsce tuż po zabójstwie księdza, gdy państwa zachodnie zachowywały raczej dystans wobec władz PRL, spotkała się z krytyką ze strony prasy brytyjskiej. Prawdopodobnie, by zatrzeć złe wrażenie, Rifkind złożył kwiaty na grobie księdza, co z kolei spowodowało krytykę ze strony Jaruzelskiego i odwołanie planowanego spotkania z nim[32].

Jones napisał, że „[a]merykański Departament Obrony w zastrzeżonym dokumencie przesłanym do Białego Domu komplementował zachowanie Rifkinda. Przedstawiciele krajów sojuszniczych w Warszawie »powinni wzorować się na brytyjskim podsekretarzu, który publicznie spotkał się z przywódcami Solidarności i złożył wieniec na grobie księdza Popiełuszki«"[33].

Pierwszy dostępny dokument CIA, poświęcony sprawie zabójstwa księdza, powstał już 27 października 1984 r., czyli na trzy dni przed oficjalnym ogłoszeniem informacji o odnalezieniu zwłok kapłana i tym samym potwierdzeniu jego zgonu (*sic*!). W dokumencie NID, ściśle tajnym, zawierającym zwięzłe podsumowania i oceny dotyczące sytuacji w różnych krajach, pisano: „Śmierć działającego na rzecz opozycji księdza Popiełuszki

[29] Jeffrey Louis Goldstein (ur. 1958) – dyplomata amerykański, oficer rezydentury CIA, w latach 1983–1985 na stanowisku III sekretarza do spraw konsularnych w Ambasadzie USA w Warszawie. Służby PRL prowadziły wobec niego SOS krypt. „Antałek 83", AIPN, 003090/231.

[30] AIPN, 012016/3, t. 170, Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia krypt. „Atena", Notatka z obserwacji figuranta, k. 167; AIPN 012016/3, t. 88, Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia krypt. „Atena", Notatka z obserwacji figuranta, k. 14.

[31] John Davis (ur. 1927) – dyplomata amerykański, w służbie zagranicznej od 1955 r., w Ambasadzie USA w Polsce pracował w latach 1960–1963, 1973–1976, 1983–1986 jako chargé d'affaires, a 1988–1990 jako ambasador USA w Polsce. Wspierał działaczy Solidarności. Służby PRL prowadziły wobec niego wiele spraw operacyjnych, m.in. SOS krypt. „Alert 83", AIPN, 003273/861.

[32] P. Pleskot, *Potępić nie obrazić. Reakcje zachodniej dyplomacji na zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki* [w:] *Kościół w obliczu totalitaryzmów. Zbiór studiów dla uczczenia XXV rocznicy męczeńskiej śmierci księdza Jerzego Popiełuszki. Toruń, 16–17 2009 r.*, red. W. Polak, W. Rozynkowski, M. Białkowski, J. Kufel, Toruń 2010, s. 67.

[33] S.G. Jones, *Tajna operacja…*, s. 225–226.

prawdopodobnie wywoła spontaniczne demonstracje przeciwko reżimowi. Chociaż nie ogłoszono tego oficjalnie, źródło bliskie Kościołowi poinformowało zachodnioeuropejskiego dyplomatę, że ksiądz nie żyje, a rząd odzyskał jego ciało"[34].

Dzięki innym materiałom archiwalnym wiemy, że już 24 października gen. Czesław Kiszczak, podczas rozmowy z przedstawicielami Kościoła – wikariuszem generalnym archidiecezji warszawskiej bp. Kazimierzem Romaniukiem oraz zastępcą sekretarza generalnego Konferencji Episkopatu Polski bp. Jerzym Dąbrowskim – stwierdził, że ksiądz najprawdopodobniej nie żyje: „Bo to jest prowokacja polityczna, a przy prowokacjach politycznych życia się nie oszczędza"[35].

W okresie między porwaniem a odnalezieniem ciała ks. Popiełuszki doszło do kilku takich spotkań. Treść odbytych podczas nich rozmów nie jest znana. Ambasada USA wykazywała wyraźne zainteresowanie sprawą, pozyskując informacje z różnych źródeł. W materiałach wytworzonych przez CIA brak bezpośrednich wzmianek o tych kontaktach, dlatego istotnym uzupełnieniem pozostają materiały wytworzone przez aparat bezpieczeństwa PRL, które umożliwiają ich częściową rekonstrukcję. W załączniku do informacji dziennej z 25 października 1984 r., w specjalnej kolumnie zatytułowanej „Zainteresowanie dyplomatów amerykańskich sprawą ks. Popiełuszki", pisano: „W środowisku dyplomatów amerykańskich akredytowanych w Warszawie utrzymuje się wysoki stopień zainteresowania uprowadzeniem ks. Popiełuszki. Zewnętrznym przejawem aktywności w tej sprawie są przede wszystkim wzmożone kontakty pracowników placówki, głównie z pionu politycznego, z przedstawicielami kleru".

Wśród kilku zaobserwowanych przez kontrwywiad PRL spotkań wyszczególniono m.in. rozmowę Gertha z członkiem Komisji Wspólnej Przedstawicieli Episkopatu Polski i Rządu PRL ks. Alojzym Orszulikiem oraz Picharda z ks. Edwardem Michalskim pracującym w Sekretariacie Episkopatu Polski. Należy przypuszczać, że wiele wiadomości znajdujących się w raportach stworzonych przez CIA pochodziło od tych dyplomatów. Wskazuje to na typowy dla cyklu wywiadowczego mechanizm łączenia informacji pochodzących z różnych kanałów pozyskiwania danych. Relacje pracowników ambasady, informacje uzyskiwane od przedstawicieli Kościoła, obserwacje własne oraz materiały prasowe podlegały następnie analizie i syntetyzowaniu w CIA.

Interesująca jest także odnotowana przez MSW wzmianka o lustracji miejsca uprowadzenia księdza w Górsku przez dwóch pracowników amerykańskiego attachatu wojskowego w dniu 23 października 1984 r.[36] Nie ma informacji o tym, jakie były ich opinie po tej lustracji.

[34] CIA, RDP87T00970R000500020091–6, National Intelligence Daily, Poland, 27 X 1984 r., k. 4.

[35] Archiwum Archidiecezji Warszawskiej (dalej: AAW), Sekretariat Prymasa Polski, Jerzy Popiełuszko, materiały nieuporządkowane, notatka z rozmowy gen. Kiszczaka z bp. Jerzym Dąbrowskim i bp. Kazimierzem Romaniukiem, 24 X 1984 r., b.p.

[36] *Ibidem*, k. 50.

MSW zwracało także uwagę na wzmożone zainteresowanie korespondentów zagranicznych, szczególnie pochodzących z USA. 23 października napisano w informacji dziennej: „Napięta sytuacja wewnętrzna spowodowała, że korespondenci amerykańskich stacji telewizyjnych ogłosili dla swego personelu »stan gotowości« polegającej na utrzymaniu w pobliżu [K]ościoła św. Stanisława Kostki całodobowych dyżurów w oczekiwaniu na ewentualny przyjazd i przeprowadzenie wywiadu z jedynym ze świadków wydarzenia Waldemarem Chrostowskim. Równolegle Amerykanie prowadzą usilne starania dotarcia do Episkopatu w celu uzyskania kościelnej wykładni zaistniałej sytuacji”[37].

OCENA SYTUACJI W POLSCE

Zagraniczne wywiady interesowały się zabójstwem księdza przede wszystkim dlatego, że dostarczało ono informacji o sposobie funkcjonowania służb w PRL. Nie chodziło zatem wyłącznie o zbrodnię, lecz o jej konsekwencje polityczne, które ujawniały stopień spójności elity rządzącej, relacje między kierownictwem partyjno-wojskowym a aparatem bezpieczeństwa, zakres społecznego napięcia oraz rolę Kościoła jako czynnika stabilizującego sytuację wewnętrzną. W ujęciu analityków amerykańskich był to kryzys polityczny, który stawał się wskaźnikiem szerszej kondycji państwa polskiego. Więcej na ten temat mogą powiedzieć memoranda dotyczące przebiegu wydarzeń w PRL.

6 listopada 1984 r., a więc trzy dni po pogrzebie księdza, w CIA powstało poufne memorandum, przygotowane w 14 egzemplarzach[38]. Dzięki analizie jego początkowej części, noszącej nazwę *distribution*, można dowiedzieć się zarówno o twórcach, jak i o odbiorcach dokumentu. Wytworzony został przez komórkę o nazwie EURA – Biuro Analiz Europejskich, a jego odbiorcami były różne komórki, w tym Zarząd Operacyjny (Directorate of Operations – DO) – najważniejszy pion agencji, odpowiedzialny za działania agenturalne i prowadzenie tajnych akcji poza granicami USA, który wykorzystywał tego rodzaju analizy do planowania pracy operacyjnej[39].

Memorandum jest analizą sytuacji w Polsce. Składa się z dwóch części. Pierwsza ma charakter faktograficzny i zawiera ogólny zarys relacji państwo–Kościół w miesiącach poprzedzających zabójstwo ks. Popiełuszki.

Centralnym elementem pierwszej części analizy była teza o pęknięciu w elicie władzy PRL. Według autorów dokumentu zabójstwo księdza nastąpiło w momencie, gdy

[37] AIPN, 1585/15997, Informacje dzienne opracowane przez Zespół Informacyjny Gabinetu Ministra nr 287–301 za okres od 17 X 1984 r. do 31 X 1984 r., Informacja dzienna nr 293/1153 z dn. 23 X 1984 r., k. 80.

[38] CIA, RDP85T00287R001100900001–2, The Murder of Father Jerzy Popiełuszko, 6 XI 1984 r.

[39] *Directorate of operations,* https://www.cia.gov/about/organization/directorate–of–operations, dostęp 4 II 2026 r.; J.H. Larecki, *Wielki leksykon…*, s. 238.

stosunki państwo–Kościół były formalnie poprawne, lecz zaczynały się pojawiać wyraźne oznaki napięcia. Już we wrześniu 1984 r. władze zwracały uwagę na „nadmierne upolitycznienie" części duchowieństwa, które – ich zdaniem – udostępniało przestrzeń kościelną dla wystąpień działaczy zdelegalizowanej Solidarności. W memorandum podkreślono wizytę Wałęsy na Jasnej Górze podczas Pielgrzymki Ludzi Pracy pod koniec września oraz jego wystąpienie w Gdańsku w połowie października, które komuniści uznali za przykłady „politycznej instrumentalizacji Kościoła"[40]. Należy zaznaczyć, że na obu tych wydarzeniach obecny był ks. Popiełuszko.

Autorzy memorandum podzielili władze Polski na dwa obozy – umiarkowany i radykalny. Zdaniem CIA, ci pierwsi, skupieni wokół gen. Jaruzelskiego, wicepremiera Mieczysława Rakowskiego i rzecznika prasowego Rady Ministrów Jerzego Urbana, uznawali Kościół za instytucję niezbędną do utrzymania stabilności społecznej oraz łagodzenia nastrojów po kryzysie związanym z wprowadzeniem stanu wojennego. Jednocześnie, jak zauważali autorzy memorandum, to właśnie przedstawiciele tego skrzydła odpowiadali za najostrzejsze ataki medialne na duchownych. Urban, piszący pod pseudonimem Jan Rem, był autorem publicznych napaści na ks. Popiełuszkę[41]. Stronnictwo twardej linii, z byłym ministrem spraw wewnętrznych i członkiem Biura Politycznego KC PZPR gen. Mirosławem Milewskim na czele, zorientowane było bardziej represyjnie i miało się domagać podjęcia zdecydowanych kroków wobec Kościoła, lecz – jak oceniano – nie zyskało pełnego poparcia Jaruzelskiego[42]. Należy jednak pamiętać, że tego rodzaju oceny miały charakter analityczny i prognostyczny. Powstawały w warunkach ograniczonego dostępu do informacji wewnętrznych oraz konieczności szybkiego formułowania wniosków na potrzeby decydentów politycznych. Dlatego należy traktować je nie jako zapis rzeczywistości politycznej PRL, lecz jako próbę interpretacji dynamicznie zmieniającej się sytuacji.

W memorandum podkreślono, że ks. Popiełuszko od dawna budził niechęć zarówno umiarkowanych, jak i radykalnych przedstawicieli władzy, głównie ze względu na swoje otwarte zaangażowanie na rzecz Solidarności, odprawianie mszy za ojczyznę i to, że łączył inteligencję i robotników (był kapelanem Huty Warszawa). Spostrzeżenia te znajdują potwierdzenie w materiałach wytworzonych w ramach Sprawy Operacyjnego Rozpracowania kryptonim „Popiel", w których pisano przede wszystkim o wspomnianych mszach i homiliach wygłaszanych przez księdza, na których obecnych było wielu działaczy Solidarności. Pamiętać przy tym należy, że stan zachowania akt wspomnianej sprawy jest fragmentaryczny i nie odzwierciedla jej pełnego obrazu[43].

[40] CIA, RDP85T00287R001100900001–2, The Murder of Father Jerzy Popiełuszko, 6 XI 1984 r.
[41] J. Rem, *Seanse nienawiści*, „Tu i Teraz", 19 IX 1984, s. 2.
[42] CIA, RDP85T00287R001100900001–2, The Murder of Father Jerzy Popiełuszko, 6 XI 1984 r.
[43] AIPN, 2362/42, Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Popiel".

W memorandum odnotowano również informacje o długotrwałym nękaniu księdza przez aparat bezpieczeństwa. CIA wiedziała o próbach zastraszenia duchownego oraz o wymierzonej w niego prowokacji, podczas której funkcjonariusze SB podrzucili mu do prywatnego mieszkania w Warszawie przy ul. Chłodnej broń i nielegalną literaturę[44]. Jednak mylnie datowano to wydarzenie na lipiec, a nie na grudzień 1983 r.[45]

W części prognozującej raportu wskazano, że śmierć ks. Popiełuszki może zostać wykorzystana przez różnych aktorów politycznych. Kościół mógł uzyskać pewne ustępstwa ze strony władz, zwłaszcza w kwestiach długo negocjowanych, dotyczących m.in. pomocy dla prywatnego rolnictwa czy polityki podatkowo-celnej. Solidarność zyskała pierwszy wyraźny symbol męczeństwa, co umożliwiło jej odzyskanie inicjatywy oraz scementowanie struktur rozbitych w wyniku wprowadzenia stanu wojennego, a także potwierdzenie ważnej roli podziemia po amnestii z lipca 1984 r. Autorzy dokumentu pisali: „Związek zawodowy ma swojego pierwszego ważnego męczennika, a jego grób przy kościele parafialnym, pozostający pod kontrolą Kościoła, a nie władz, stanie się kolejnym sanktuarium Solidarności i symbolem oporu"[46]. Faktycznie grób księdza stał się miejscem ważnym dla Solidarności odradzającej się po proklamowaniu stanu wojennego.

Podobnie oceniał sytuacje w swoich dziennikach ówczesny wicepremier Rakowski. 2 listopada 1984 r. napisał o pogrzebie ks. Popiełuszki: „Tak więc w Warszawie powstanie sanktuarium ofiar komunizmu. I tak już będzie na następne dziesiątki i setki lat. Tego żeśmy się doczekali"[47]. Zaznaczmy, że Rakowski redagował swoje zapiski po latach od wydarzeń, do których się odnoszą, nie jest więc jasne, czy tak myślał już jesienią 1984 r., czy też dopisał to spostrzeżenie znacznie później[48].

W innym raporcie CIA, z początku listopada 1984 r., napisano: „Zabójstwo księdza Popiełuszki jest jednym z najważniejszych wydarzeń w Polsce od czasu wprowadzenia stanu wojennego. Dla całego kraju stworzyło ono męczennika i trwały symbol oporu wobec władz. Ponadto pogrzeb przekształcił się w demonstrację nieustającej lojalności wobec Solidarności. To zachęcenie może pomóc byłym przywódcom Solidarności w odtworzeniu pewnej struktury organizacyjnej, mimo że rząd już zapowiedział, iż na to nie pozwoli"[49].

O skutkach politycznych i społecznych zabójstwa kapelana Solidarności informowany był również prezydent Stanów Zjednoczonych. Na jego prośbę Departament Stanu i Departament Skarbu przeanalizowały rozwój sytuacji w Polsce. W przeszło trzystroni-

[44] P. Litka, *Zniszczyć księdza*, Kraków 2021, s. 228–245.
[45] CIA, RDP85T00287R00110090001–2, The Murder of Father Jerzy Popiełuszko, 6 XI 1984 r., k. 3.
[46] *Ibidem*, k. 5.
[47] M.F. Rakowski, *Dzienniki polityczne 1984–1986*, Warszawa 2005, s. 156.
[48] M. Przeperski, *Anatomia kreacji. Przypadek „Dzienników politycznych" Mieczysława F. Rakowskiego*, „Polska 1944/45 1989. Studia i Materiały" 2020, t. 18, s. 223–254.
[49] CIA, RDP87R00529R000200170051–9, DCI/NIO Conference – NIO/EUR, 6 XI 1984 r., k. 1.

cowym dokumencie, datowanym na 26 listopada 1984 r., pisano o sytuacji ekonomicznej, politycznej i społecznej. Dużą część memorandum poświęcono sprawie zabójstwa księdza: „Porwanie i zabójstwo księdza Popiełuszki przez funkcjonariuszy tajnej policji podkreśla nieprzewidywalność sytuacji. W tej chwili nie można przewidzieć, jak potoczy się sprawa Popiełuszki”[50]. Podkreślano również brak alternatywy dla Jaruzelskiego, którego Sowieci nie mają kim zastąpić, choć jednocześnie zaznaczano niezadowolenie Moskwy z sytuacji w Polsce, w tym z rosnącej roli Kościoła[51].

W opinii analityków CIA zbrodnia osłabiła pozycję twardej linii w kierownictwie PZPR i stała się dla Jaruzelskiego dogodnym pretekstem do przeprowadzenia selektywnych czystek politycznych – jeśli pozwoli na nie postawa Związku Radzieckiego. Jednocześnie w listopadowym memorandum przewidywano także, że reżim będzie zmuszony do przyjęcia bardziej ostrożnej strategii wobec opozycji, próbując równoważyć działania represyjne z pozorami dialogu, tak aby nie wzmocnić antyrządowej konsolidacji społeczeństwa[52].

Z perspektywy CIA zbrodnia była poważnym obciążeniem wizerunkowym władz PRL także w kontekście ich relacji z Zachodem, zwłaszcza w okresie intensywnych kontaktów dyplomatycznych inicjowanych przez Warszawę[53].

Szczególnie ważna była wizyta, w dniach 22–24 października 1984 r., premiera Grecji Andreasa Papandreu. Był on pierwszym szefem rządu państwa należącego do NATO i Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, który odwiedził Polskę po wprowadzeniu stanu wojennego. Jego spotkanie z Jaruzelskim miało na celu rozpoczęcie normalizacji stosunków politycznych i gospodarczych PRL z Zachodem[54]. Jednak pobyt premiera Grecji w Warszawie został przyćmiony przez sprawę zabójstwa księdza, o czym pisano w informacji dziennej z 25 października: „Pobyt premiera A. Papandreu w komentarzach dyplomatów i korespondentów zachodnich w Warszawie zdominowany został prawie całkowicie przez sprawę ks. Popiełuszki. […] Środowisko dyplomatów i korespondentów wszystkich zachodnich placówek dyplomatyczno-konsularnych bulwersuje nadal sprawa uprowadzenia ks. J. Popiełuszki”[55].

Wizyty przedstawicieli państw zachodnich przy grobie księdza odbywały się do 1989 r. i miały duże znaczenie symboliczne. Pleskot wskazał, że planowane na jesień i zimę 1984 r. wizyty delegacji zachodnich, m.in. RFN, Włoch i Wielkiej Brytanii, stanęły pod znakiem zapytania z powodu zabójstwa księdza. W jego ocenie wydarzenie to wpłynęło

[50] CIA, RDP87R00529R000300310001–7, CIA Comments on state memorandum entitled: Poland next steps, 13 XII 1984 r., k. 9.
[51] *Ibidem*, k. 9.
[52] CIA, RDP85T00287R001100900001–2, The Murder of Father Jerzy Popiełuszko, 6 XI 1984 r., k. 5.
[53] P. Pleskot, *Potępić nie obrazić…*
[54] A. Barabasz, *PRL wobec II rozszerzenia Wspólnot Europejskich o Grecję (1961–1981)*, „Przegląd Politologiczny” 2017, nr 1, s. 237.
[55] AIPN, 1585/15119, Informacja dzienna nr 295/1155 z 25 X 1984 r., k. 32.

na ochłodzenie kontaktów politycznych między państwami zachodnimi a władzami PRL, co przejawiało się większą ostrożnością w kształtowaniu relacji oficjalnych[56].

Tak więc autorzy listopadowej analizy CIA ujęli sprawę omawianego zabójstwa jako moment potencjalnej destabilizacji, w którym system władzy w PRL znalazł się w sytuacji podwyższonego ryzyka politycznego. Miesiąc później EURA opracowało kolejne memorandum dotyczące sytuacji w Polsce[57]. Dokument datowany na 3 grudnia, opracowany na potrzeby Rady Bezpieczeństwa Narodowego USA, reprezentował wyraźnie odmienny ton. Sprawa ks. Popiełuszki nie była w nim już traktowana jako otwarty kryzys, lecz jako wydarzenie, którego pierwsza faza została przez Jaruzelskiego politycznie opanowana.

W innej, również grudniowej analizie krajowy koordynator do spraw wczesnego ostrzegania John J. Bird pisał o sytuacji w Polsce: „Zabójstwo księdza Popiełuszki prawdopodobnie zmobilizuje dotychczas słabnącą opozycję, zradykalizuje niższe szczeble duchowieństwa, skomplikuje stosunki między Kościołem a państwem i osłabi wszelkie perspektywy poprawy stosunków Polski z Zachodem w najbliższej przyszłości. Jaruzelski musi zdecydować, jak przeprowadzić śledztwo w sprawie morderstwa, nie pogłębiając gniewu Moskwy ani nie wywołując sprzeciwu polskich służb bezpieczeństwa wewnętrznego. Musi również powstrzymać opozycję, nie zrażając do siebie Kościoła jeszcze bardziej. W obliczu rosnących niepokojów politycznych i potencjalnie niekorzystnej reakcji Zachodu na jego metody, musi on zająć się również trudno rozwiązywalnym problemem gospodarczym. Perspektywy wskazują na ponowne nasilenie niestabilności w Polsce”[58].

PROCES SPRAWCÓW

Dla strony amerykańskiej proces morderców ks. Popiełuszki był niewątpliwie bardzo ważny. Już w październiku 1984 r., wraz z pierwszą wzmianką CIA o śmierci księdza spodziewano się, że władze PRL przeprowadzą szybkie śledztwo i wskażą podejrzanych, aby w ten sposób uspokoić nastroje społeczne. Jak zaznaczono, wywiad pozyskał tę informację od strony kościelnej[59]. Można sądzić, że wiadomość ta jest refleksem wspomnianej powyżej rozmowy gen. Kiszczaka z bp. Kazimierzem Romaniukiem i bp. Jerzym Dąbrowskim, przeprowadzonej 24 października. Generał informował wówczas, że proces będzie jawny, a winni zostaną wkrótce skazani[60].

[56] P. Pleskot, *Potępić nie obrazić…*, s. 67–68.
[57] CIA, RDP85T00287R001101020001–8, Poland: Jaruzelski, december, 3 XII 1984 r.
[58] CIA, RDP91B00776R000100110006–3, Monthly warning and forecast meetings for november, 12 XII 1984 r., k. 1.
[59] CIA, RDP87T00970R000500020091–6, National Intelligence Daily, Poland, 27 X 1984 r., k. 4.
[60] AAW, SPP, Jerzy Popiełuszko, materiały nieuporządkowane, notatka z rozmowy gen. Kiszczaka z bp. Jerzym Dąbrowskim i bp. Kazimierzem Romaniukiem, 24 X 1984 r., b.p.

Miesiąc po zabójstwie duchownego CIA zauważało, że w polskim aparacie władzy trwają rozważania, czy skazać jedynie bezpośrednich zabójców, czy poszerzyć krąg winnych o politycznych inspiratorów[61]. W obu wzmiankowanych wyżej memorandach dotyczących sytuacji w Polsce, z 6 listopada[62] i 3 grudnia 1984 r.[63], podkreślano także, że polityczne konsekwencje zabójstwa kapelana Solidarności jeszcze się nie skończyły i wątpiono, by czterej ludzie oskarżeni w śledztwie byli jedynymi winnymi zbrodni. Kluczowa teza, obecna w obu dokumentach, brzmiała: Jaruzelski dysponuje wąską bazą władzy, opartą głównie na armii, a jego pozycja zależy od umiejętnego balansowania między społeczeństwem, aparatem bezpieczeństwa i oczekiwaniami Sowietów. O tych ostatnich pisano: „Na razie Moskwa nadal wydaje się uważać Jaruzelskiego za największą nadzieję Polski i pozwoli mu na pewną swobodę w radzeniu sobie z problemami politycznymi"[64]. Stopień zależności władz polskich od decyzji przywódców ZSRS oraz ich zainteresowanie politycznymi konsekwencjami omawianej zbrodni również interesowały wywiad amerykański.

W grudniowym memorandum podkreślono starania Jaruzelskiego o uzyskanie przychylności czynników zagranicznych. Szczególną uwagę zwrócono na konferencję prasową, która odbyła się 28 listopada 1984 r. i była wydarzeniem bez precedensu w skali całego bloku komunistycznego. Do Pałacu Rady Ministrów zaproszono wówczas przeszło stu żurnalistów z kilkunastu różnych krajów, którzy od kilku dni obradowali w ramach międzynarodowej konferencji dziennikarzy „Jabłonna V". I sekretarz partii komunistycznej odpowiadał wówczas na pytania przedstawicieli zachodnich mediów[65]. Przez przeszło dwie godzinny rozmawiał z nimi na różne tematy, m.in. o sankcjach zachodnich wobec Polski. Spotkanie to stanowiło dla generała dogodną okazję do wznowienia wysiłków na rzecz zakończenia izolacji Polski, która rozpoczęła się wraz z wprowadzeniem stanu wojennego. Zachodnie media relacjonowały przebieg konferencji, która – jak się wydaje – pozostaje niezauważona w historiografii dotyczącej śmierci ks. Popiełuszki[66].

Część pytań dotyczyła sprawy porwania duchownego. Jaruzelski mówił, że zamordowanie go było „haniebnym czynem, który […] interesom naszego państwa […] wyrządził okropną szkodę". Zapewniał, że władze starały się wyjaśnić okoliczności morderstwa

[61] CIA, RDP87T00970R000500030059–1, National Intelligence Daily, Poland, 19 XI 1984 r., k. 14–15.
[62] CIA, RDP85T00287R001100900001–2 , The Murder of Father Jerzy Popiełuszko, 6 XI 1984 r., k. 5.
[63] CIA, RDP85T00287R001101020001–8, Poland: Jaruzelski, 3 XII 1984 r., k. 5–6.
[64] *Ibidem*, k. 5.
[65] *Ibidem*, k. 3.
[66] B. Graham, *Jaruzelski: No 'Concessions'*, „Washingoton Post", 28 XI 1984, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1984/11/29/jaruzelski–no–concessions/9a5a43d6–f019–4392–ac93–f3db7211faf0; T. Paterson, *Jaruzelski vows to punish Popieluszko killers*, „United Press International", 28 XI 1984, https://www.upi.com/Archives/1984/11/28/Jaruzelski–vows–to–punish–Popieluszko–killers/5500470466000/; *Jaruzelski says slaying of priest hurt Warsaw*, 29 XI 1984, „New York Times", https://www.nytimes.com/1984/11/29/world/around–the–world–jaruzelski–says–slaying–of–priest–hurt–warsaw, dostęp 5 II 2026 r.

oraz skazać winnych, dodawał także, że rządzący Polską nie mają nic do ukrycia i mogą udostępnić zainteresowanym dziennikarzom szersze informacje na ten temat. Generał podkreślał, że oskarżonym groziła kara śmierci[67].

W będącym podsumowaniem najważniejszych wydarzeń w Europie memorandum dla dyrektora CIA z 19 listopada, przygotowanym przez płk. George'a Kolta, krajowego koordynatora wywiadu ds. europejskich i jednego z głównych specjalistów CIA do spraw sowieckich, prognozowano ożywienie opozycji, komplikacje relacji władz z Kościołem oraz problemy w kontaktach z Zachodem. Zwracano również uwagę, że Jaruzelski musi „zdecydować, jak poprowadzić śledztwo w sprawie zabójstwa, nie drażniąc dodatkowo Moskwy ani nie wywołując sprzeciwu w polskich służbach bezpieczeństwa wewnętrznego"[68]. Z uwagą obserwowano przygotowania do procesu.

W listopadzie CIA podejrzewało, że władze w Warszawie szykowały się do przeprowadzenia czystki w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Natomiast na początku grudnia zauważono, że pojawił się znaczący opór wobec tego pomysłu i do wymiaru sprawiedliwości trafią jedynie czterej funkcjonariusze, natomiast gen. Milewski może stracić miejsce w Biurze Politycznym[69]. Należy podkreślić, że są to ustalenia analityków, odzwierciedlające ówczesne rozpoznanie sytuacji przez CIA, a nie jednoznacznie potwierdzony opis decyzji podjętych wewnątrz aparatu władzy PRL.

Zwracano również uwagę na poparcie dla przygotowania do procesu, które Jaruzelski uzyskał podczas XVII plenum KC PZPR. 26 października 1984 r., w oświadczeniu wydanym na koniec pierwszego dnia obrad tego gremium stwierdzono: „Komitet Centralny zwraca się do organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości o szybkie doprowadzenie do końca śledztwa w sprawie uprowadzenia księdza Jerzego Popiełuszki, o ostateczne ustalenie bezpośrednich i ewentualnie pośrednich sprawców tego przestępstwa, ich surowe ukaranie oraz systematyczne informowanie o powyższym opinii publicznej"[70]. Komitet Centralny wyraził również poparcie dla resortu spraw wewnętrznych oraz dla gen. Kiszczaka i jego sposobu prowadzenia tej sprawy.

W grudniu CIA ponownie informowało o aresztowaniu funkcjonariuszy SB oraz planie ich osądzenia i skazania, co określano jako „bezprecedensowe wydarzenie w powojennej Europie Wschodniej"[71]. Pociągnięcie do odpowiedzialności karnej funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa państwa komunistycznego, dotąd postrzeganych jako wykonawcy

[67] Archiwum Telewizji Polskiej, NSW 3895056W, Konferencja prasowa gen. Wojciecha Jaruzelskiego, 28 XI 1984 r., nagranie wideo.

[68] CIA, RDP91B00776R000100150011–3, Warning and forecast report for Europe, Poland: Renewed Instability, 19 XI 1984 r., k. 3.

[69] CIA, RDP85T00287R001100900001–2, The Murder of Father Jerzy Popiełuszko, 6 XI 1984 r., k. 1.

[70] *Oświadczenie KC*, „Trybuna Ludu", 27 X 1984, s. 1.

[71] CIA, RDP87R00529R000300310001–7, CIA Comments on state memorandum entitled: Poland next steps, 13 XII 1984 r., k. 9.

działań mieszczących się w logice systemu władzy i praktycznie pozostających poza realną kontrolą sądową, było zaskakujące dla opinii publicznej w kraju i za granicą.

Wywiad amerykański z uwagą śledził doniesienia o procesie zabójców księdza, który toczył się w Sądzie Wojewódzkim w Toruniu od 27 grudnia 1984 do 7 lutego 1985 r., a także reakcje społeczeństwa polskiego na to postępowanie[72]. Korzystano przede wszystkim z tzw. otwartych źródeł (ang. *open sources*), czyli ogólnodostępnych materiałów prasowych. Ceniono opinie amerykańskiego dziennikarza i korespondenta „Washington Post" w Warszawie Bradleya Grahama, który pisał o zabójstwie księdza i relacjonował proces[73]. Analizowano także inne teksty, ukazujące się w prasie amerykańskiej, np. w konserwatywnym dzienniku „Washington Times", ukazującym się od 1982 r.[74] Artykuły dostarczały m.in. informacji o tym, jak Polacy reagowali na śmierć ks. Popiełuszki i jakie były napięcia we władzach PRL.

Kolejny raport płk. Kolta do dyrektora CIA o wydarzeniach w różnych krajach europejskich, z 29 stycznia 1985 r., odnosił się do przebiegu procesu toruńskiego. Za realne uważano skazanie na karę śmierci sprawców lub tylko głównego winowajcy – Grzegorza Piotrowskiego. Miało to powstrzymać gniew społeczeństwa. Zwracano jednak uwagę, że w Polsce powszechne są podejrzenia o chęć zatuszowania sprawy przez władzę[75].

Miesiąc później, w podobnym raporcie, pisano o działaniach reżimu Jaruzelskiego, podważających pozorną drogę do dialogu ze społeczeństwem, czego dowodem miał być proces i skazanie zabójców ks. Popiełuszki. Zauważono także nową serię ataków władz komunistycznych wymierzonych w Kościół i opozycję[76].

Z kolei w memorandum z początku marca 1985 r. oceniano, że reżim Jaruzelskiego jest niezdolny do dialogu ze społeczeństwem i wyjścia poza schemat siłowych rozwiązań i represji. Oceniano również, że polityka ta jest nieskuteczna, opozycja nadal bowiem działa: „Ataki na Kościół podczas procesu morderców księdza Popiełuszki zniweczyły wszelkie zasługi, jakie zyskał on [reżim komunistyczny – K.J.] dzięki przeprowadzeniu tego ambarasującego dla niego i bezprecedensowego publicznego procesu"[77].

MOŻLIWOŚĆ ZAANGAŻOWANIA KGB

Kolejnym ważnym wątkiem, interesującym Amerykanów, były wpływy sowieckie i związki Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) ZSRS ze zbrodnią. Bardzo interesujące

[72] CIA, RDP87R00529R000200170013–1, DCI/NIO Conference – NIO/EUR, 18 XII 1984 r., k. 1.
[73] CIA, RDP90–00965R000302460005–5, Trail exposes Polish secret police, 17 I 1984 r.
[74] CIA, RDP90–00965R000302360017–3, Polish trial's import, 6 II 1985 r.; CIA, RDP90–00965 R000100 440050–1, Polish trial assessed, 13 II 1985 r.
[75] CIA, RDP87R00529R000300250048–3, Warning and forecast report for Europe, 29 I 1985 r., k. 4.
[76] CIA, RDP87R00529R000300250044–7, Warning and forecast report for Europe, 25 II 1985 r., k. 5.
[77] CIA, RDP87M00539R001602330006–8, The Polish situation, 6 III 1985 r., k. 3.

wydaje się memorandum z początku stycznia 1985 r., przygotowane przez Biuro Analiz Sowieckich, poruszające problem, czy KGB mogło być zamieszane w sprawę zamordowania ks. Popiełuszki[78]. Znaczenie tego dokumentu wydaje się istotne, na co wskazuje duża liczba odbiorców (aż 25 kopii) oraz przekazanie egzemplarzy dyrektorowi CIA oraz zespołowi przygotowującemu codzienny PDB dla prezydenta. Wskazuje to, że temat udziału KGB w zabójstwie księdza mógł być omawiany na najwyższym szczeblu amerykańskiego wywiadu oraz przez władze USA.

Ten pięciostronicowy, ściśle tajny raport analizował przesłanki wskazujące na udział Sowietów i przeciw ich udziałowi w zamordowaniu duchownego. Niestety znaczna część, bo aż półtorej strony, pozostaje nadal utajniona ze względów bezpieczeństwa, co znacząco utrudnia zrozumienie całości. Warto podkreślić, że już na wstępie autorzy opracowania zaznaczyli moralną odpowiedzialność polityków sowieckich: „Niezależnie od tego, czy KGB było bezpośrednio zaangażowane w zabójstwo księdza Popiełuszki, Sowieci ponoszą za nie pewną odpowiedzialność pośrednią. Zachęcając frakcje radykalne w polskiej partii i aparacie bezpieczeństwa do stosowania ostrzejszych działań wobec Solidarności, przyczynili się oni do stworzenia klimatu, w którym taki czyn mógł zostać popełniony”[79].

Przeciwko udziałowi Moskwy w zabójstwie miałby świadczyć przede wszystkim niekorzystny – zdaniem analityków CIA – czas jego dokonania. Podkreślali oni, że we Włoszech wciąż trwało śledztwo dotyczące zamachu na życie papieża Jana Pawła II. W jego trakcie w listopadzie 1982 r. tamtejsza policja aresztowała Siergieja Antonowa, pracownika bułgarskich linii lotniczych. Po przeszło dwóch latach dochodzenia, w maju 1985 r. został on oskarżony, wraz z dwoma bułgarskimi dyplomatami, o przygotowanie do zamachu na życie głowy Kościoła katolickiego[80]. Pisano: „Gdy rząd włoski oskarża Bułgara o zamach na życie papieża, podejrzewając współudział KGB, Sowieci mogli się wahać przed podjęciem operacji, która mogłaby przyciągnąć uwagę”[81].

Kolejną, zdaniem CIA, przesłanką wykluczającą udział KGB był brak wyraźnej alternatywy dla Jaruzelskiego. Sowieci mogli się również obawiać, że zbrodnia potencjalnie wywołałaby niepokoje społeczne o trudnych do przewidzenia skutkach.

Z drugiej strony wskazano, że wśród polskich komunistów były osoby chcące bardziej stanowczych działań wobec Solidarności. Zabójstwo miałoby osłabić pozycję Jaruzelskiego i wzmocnić radykalne skrzydło PZPR.

[78] CIA, RDP85T01058R000507230002–8, Possible KGB involvement in murder of Polish priest, 10 I 1985 r.
[79] *Ibidem*, k. 2.
[80] *Aparat represji…*, t. 3, s. 207; A. Grajewski, M. Skwara, *Agca nie był sam. Wokół udziału komunistycznych służb specjalnych w zamachu na Jana Pawła II*, Katowice 2015, s. 55–64, 183–185.
[81] CIA, RDP85T01058R000507230002–8, Possible KGB involvement in murder of Polish priest, 10 I 1985 r., k. 3.

Najpoważniejszym argumentem przemawiającym za udziałem Sowietów było, zdaniem CIA, niezadowolenie z ugodowej polityki Jaruzelskiego wobec Kościoła i opozycji. Zamordowanie księdza miałoby zmusić generała do podjęcia ostrzejszych działań. Podkreślono, że na początku września 1984 r. miał miejsce atak prasy sowieckiej na księdza. Gazeta „Izwiestia" nazwała go wówczas kontrrewolucjonistą. Także po jego zamordowaniu media w ZSRS pisały, że Polacy muszą zająć twarde stanowisko wobec „klerykalizmu politycznego"[82].

W sumie ujawniona część raportu nie przesądza o zaangażowaniu KGB. W końcowej partii źródła napisano: „Nie ma wątpliwości, że KGB miało możliwość, poprzez swoich agentów w Polsce, zorganizowania zabójstwa przez polskie służby bezpieczeństwa lub uzyskania informacji o takiej operacji, gdyby została ona zainicjowana przez wysokich rangą polskich funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa"[83].

Również biografowie księdza wskazują na kontakty Piotrowskiego z sowieckimi służbami, do których zresztą on sam się przyznawał. Również gen. Milewski, wskazywany jako inspirator morderstwa, miał przyjaciół i poparcie w Moskwie[84]. Wątek potencjalnego udziału KGB w zabójstwie pojawiał się zarówno w zeznaniach oskarżonych w procesie toruńskim, jak i w późniejszych przesłuchaniach w tej sprawie. Inspiracje lub naciski ze strony sowieckiej były wysoce prawdopodobne, jednak do tej pory historiografia nie przedstawiła wiarygodnych dowodów takiego zaangażowania.

INSPIRATORZY ZBRODNI

CIA interpretowało zabójstwo ks. Popiełuszki jako prowokację polityczną wymierzoną w Jaruzelskiego. Jej celem miało być wywołanie masowych wystąpień społecznych, a w konsekwencji doprowadzenie do destabilizacji systemu i ewentualnej zmiany władzy.

Wydaje się, że w ten sposób oceniali zbrodnię również niektórzy członkowie Biura Politycznego, o czym świadczą zapiski wicepremiera Rakowskiego, który uważał ją za prowokację polityczną groźną dla ówczesnych władz. Dzień przed pogrzebem księdza, 2 listopada 1984 r., Rakowski zapisał znamienne słowa: „Niech szlag trafi prowokatorów"[85].

Również w informacjach zbieranych przez funkcjonariuszy Departamentu I MSW (wywiadu) z centrali i różnych rezydentur zagranicznych pojawiały się zbieżne z analizami CIA opinie o prowokacji politycznej wymierzonej w ekipę gen. Jaruzelskiego oraz o tarciach wewnątrz PZPR. Pisał o tym Witold Bagieński. W niektórych doniesieniach

[82] CIA, RDP85T01058R000507230002–8, Possible KGB involvement in murder of Polish priest, 10 I 1985 r., k. 4.
[83] *Ibidem*.
[84] E. Czaczkowska, T. Wiścicki, *Błogosławiony ksiądz Jerzy Popiełuszko*, Częstochowa 2024, s. 453, 496–502.
[85] M.F. Rakowski, *Dzienniki polityczne…*, s. 156.

pojawiało się nazwisko gen. Milewskiego, którego przedstawiano jako zwolennika stanowczych rozwiązań, powiązanego z Moskwą[86]. Podobne opinie, jak wskazał Rafał Łatka, wyrażała większość hierarchów polskiego Kościoła[87].

Jak już wzmiankowano, CIA skłaniało się ku teorii, że jednym z głównych inspiratorów zabójstwa ks. Popiełuszki był gen. Milewski. Na początku grudnia podejrzewano, że Jaruzelski planuje usunięcie go jako prosowieckiego zwolennika twardej linii i „prawdopodobnie szarą eminencję stojącą za morderstwem Popiełuszki"[88].

Wskazuje na to także notatka sporządzona przez mjr. Wiesława Górnickiego, doradcę gen. Jaruzelskiego. Dokument ten odtwarza przebieg dyskusji, która odbyła się 25 października 1984 r. w Urzędzie Rady Ministrów. Tematem obrad były działania związane z politycznymi konsekwencjami uprowadzenia ks. Popiełuszki. Notatka ta została ujawniona przez prof. Andrzej Paczkowskiego w 2004 r.[89] Jej kopia znajduje się również w aktach Archiwum Archidiecezji Warszawskiej dotyczących sprawy zabójstwa ks. Popiełuszki.

We wspomnianym spotkaniu uczestniczyli gen. Wojciech Jaruzelski, szef URM gen. Michał Janiszewski, płk Bogusław Kołodziejczak i mjr Wiesław Górnicki. Jak zapisano w notatce, dyskusja była gwałtowna i burzliwa: „Tow. Gen. Janiszewski, tow. płk Kołodziejczak oraz mjr Górnicki wyrazili jednomyślny pogląd, że politycznym inspiratorem porwania, niezależnie od indywidualnego fanatyzmu sprawcy [tj. Piotrowskiego – K.J.], mógł być wyłącznie tow. Mieczysław [pomyłka imienia, powinno być Mirosław (*sic*!) – K.J.] Milewski. Nie było różnic między wspomnianymi co do politycznej i personalnej odpowiedzialności tow. Milewskiego za tę sprawę. Wspomniani towarzysze jednomyślnie i bez zastrzeżeń opowiedzieli się za natychmiastowym usunięciem tow. Milewskiego ze stanowiska sekretarza KC"[90]. Jednocześnie Jaruzelski zdecydował o powstrzymaniu się z wyciąganiem konsekwencji wobec Milewskiego do czasu ustabilizowania sytuacji w Komitecie Centralnym.

Kilka miesięcy później ten ostatni został usunięty ze wszystkich zajmowanych stanowisk, co oznaczało definitywny koniec jego politycznej kariery. Nie wiadomo, w jakim stopniu było to związane z zabójstwem księdza, ponieważ toczyło się wówczas także postępowanie w sprawie afery „Żelazo", czyli operacji wywiadu PRL polegającej na pozyskiwaniu na Zachodzie przez funkcjonariuszy MSW, poprzez kradzieże, środków finansowych i dewiz. Jednym z odpowiedzialnych w tej sprawie był właśnie Milewski. O powiązaniu wspomnianej afery z zabójstwem księdza pisali we wstępie do

[86] *Aparat represji wobec…*, t. 3, s. 17–18.

[87] R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019, s. 664–668.

[88] CIA, RDP85T00287R001101020001–8, Poland: Jaruzelski, december, 3 XII 1984 r., k. 9.

[89] *Milewski za śmiercią Popiełuszki*, https://www.wprost.pl/kraj/68537/milewski–za–smiercia–popieluszki–aktl.html, dostęp 22 II 2026 r.

[90] AAW, SPP, Popiełuszko 1984, materiał nieuporządkowany, b.p.

tomu źródłowego Witold Bagieński i Piotr Gontarczyk, podając w wątpliwość udział Milewskiego w morderstwie[91].

W dostępnych dokumentach CIA, dotyczących omawianej sprawy, pojawiało się nazwisko Milewskiego jako prawdopodobnego inspiratora zbrodni. Warto jednak zaznaczyć, że już jesienią 1984 r. podejrzanymi byli także wiceminister spraw wewnętrznych i szef SB gen. Władysław Ciastoń oraz dyrektor Departamentu IV MSW gen. Zenon Płatek. Dopiero w 1990 r. obu tymczasowo aresztowano i sądzono w sprawie o kierowanie zabójstwem księdza, jednak w 1994 r. uniewinniono ich z braku dowodów[92]. W połowie 1985 r. zwolniono ze służby podsekretarza stanu w MSW gen. Konrada Straszewskiego, co – także w mediach niemieckich – wiązano ze sprawą ks. Popiełuszki[93]. Pod koniec tego roku z Biura Politycznego usunięto i pozbawiono funkcji także innego zwolennika twardej linii, przeciwnego sposobowi działania Jaruzelskiego – ministra spraw zagranicznych Stefana Olszowskiego.

PODSUMOWANIE

Zabójstwo ks. Popiełuszki zostało niemal natychmiast dostrzeżone przez najwyższe władze Stanów Zjednoczonych, o czym świadczy publiczne stanowisko prezydenta Ronalda Reagana z 31 października 1984 r. Ranga tego wydarzenia w polityce międzynarodowej znajduje potwierdzenie również w dokumentach CIA, analizowanych w niniejszym tekście. Materiały te, dotąd niewykorzystane w sposób systematyczny w badaniu sprawy śmierci kapelana Solidarności, pozwalają prześledzić nie tylko zakres informacji dostępnych amerykańskiemu wywiadowi, lecz także proces interpretowania przezeń kryzysu politycznego w PRL.

Zabójstwo księdza jawi się we wspomnianych dokumentach jako wydarzenie testujące odporność systemu władzy PRL. Ewolucja ocen – od prognozowania możliwego przesilenia politycznego po konstatację, że gen. Jaruzelski zdołał ograniczyć skalę destabilizacji i wykorzystać kryzys w rozgrywce frakcyjnej – pokazuje sposób działania amerykańskiej analityki wywiadowczej. Cechowała go ostrożność prognostyczna, wariantowość scenariuszy oraz stałe uwzględnianie czynnika sowieckiego przy poruszaniu spraw polskich. W tym kontekście hipotezy dotyczące potencjalnej roli KGB w omawianym morderstwie pozostawały elementem szerszej oceny zależności Warszawy od Moskwy, nie zaś jednoznacznym rozstrzygnięciem o sprawstwie.

[91] *„Afera Żelazo" w dokumentach MSW i PZPR*, red. W. Bagieński, P. Gontarczyk, Warszawa 2013, s. 27–30.
[92] E. Czaczkowska, T. Wiścicki, *Błogosławiony*…, s. 467–468.
[93] *Aparat represji* …, t. 3, s. 158.

Analizowane dokumenty wskazują, że dla CIA kluczowe znaczenie miały nie tyle same okoliczności zbrodni, ile jej konsekwencje polityczne – wpływ na relacje państwo–Kościół, kondycję Solidarności, stabilność aparatu bezpieczeństwa oraz perspektywy normalizacji stosunków PRL z Zachodem. Sprawa ks. Popiełuszki była zatem przede wszystkim narzędziem diagnostycznym, pozwalającym ocenić stopień spójności elity rządzącej w Polsce, zakres społecznej mobilizacji oraz granice manewru dostępne Jaruzelskiemu w warunkach presji wewnętrznej i zewnętrznej.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezji Warszawskiej
Sekretariat Prymasa Polski, Popiełuszko, jednostki nieopracowane.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej
003273/861, Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia krypt. „Alert 83".
003090/231, Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia krypt. „Antałek 83".
0222/1093, Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Arak 84" dot. Picard[a] Jamesa.
012016/3, t. 170, Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia krypt. „Atena".
012016/3, t. 88, Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia krypt. „Atena".
01228/1916, Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia krypt. „AS-84" dot. Gerth Thomas.
1585/1047, Jerzy Popiełuszko – sytuacja po uprowadzeniu. Organizacja działań resortu zabezpieczających ład i porządek publiczny.
1585/15116, Informacje dzienne za okres od 5 IX 1984 r. do 21 IX 1984 r. – sytuacja społeczno-polityczna w Polsce. Opracowane przez Zespół Informacyjny Gabinetu Ministra oraz Biuro Śledcze.
1585/15117, Informacje dzienne za okres od 22 IX 1984 r. do 1 X 1984 r. – sytuacja społeczno-polityczna w Polsce. Opracowane przez Zespół Informacyjny Gabinetu Ministra oraz Biuro Śledcze.
1585/15119, Informacje dzienne za okres od 24 X 1984 r. do 11 XI 1984 r. – sytuacja społeczno-polityczna w Polsce. Opracowane przez Zespół Informacyjny Gabinetu Ministra oraz Biuro Śledcze.
1585/15997, Informacje dzienne opracowane przez Zespół Informacyjny Gabinetu Ministra nr 287–301 [1147–1161] za okres od 17 X 1984 r. do 31 X 1984 r.
2362/42, Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Popiel".

3802/1, Działania Milicji Obywatelskiej w związku z poszukiwaniem ks. Jerzego Popiełuszki (Operacja kryptonim „Przeszukanie") oraz czynności penetracyjno-poszukiwawcze na trasach komunikacji drogowej w ramach operacji kryptonim „Sutanna".

Archiwum Telewizji Polskiej

NSW 3895056W, Konferencja prasowa gen. Wojciecha Jaruzelskiego, 28 XI 1984 r., nagranie wideo.

Central Intelligence Agency

CIA–RDP83M00914R002000270005–0, National Intelligence officer for warning.
CIA–RDP85T00287R001101020001–8, Poland: Jaruzelski, december.
CIA–RDP85T00287R001100900001–2, The Murder of Father Jerzy Popiełuszko.
CIA–RDP85T01058R000507230002–8, Possible KGB involvement in murder of Polish priest.
CIA–RDP87M00539R001602330006–8, The Polish situation.
CIA–RDP87R00529R000200170013–1, DCI/NIO Conference – NIO/EUR.
CIA–RDP87R00529R000200170029–4, DCI/NIO Conference – NIO/EUR.
CIA–RDP87R00529R000200170051–9, DCI/NIO Conference – NIO/EUR.
CIA–RDP87R00529R000300250044–7, Warning and forecast report for Europe.
CIA–RDP87R00529R000300250048–3, Warning and forecast report for Europe.
CIA–RDP87R00529R000300310001–7, CIA Comments on state memorandum entitled: Poland next steps.
CIA–RDP87T00970R000500020091–6, National Intelligence Daily, Poland.
CIA–RDP87T00970R000500030059–1, National Intelligence Daily, Poland.
CIA–RDP90–00965R000100440050–1, Polish Trial Assessed.
CIA–RDP90–00965R000302360017–3, Polish trial's import.
CIA–RDP90–00965R000302460005–5, Trail exposes Polish secret police.
CIA–RDP91B00776R000100150011–3, Warning and forecast report for Europe, Poland: Renewed Instability.

Ośrodek Dokumentacji Życia i Kultu Błogosławionego Jerzego Popiełuszki

Seria XI, Wycinki prasowe dotyczące księdza z lat 1983–2018.
Zespół II, Archiwum Sławy i Męczeństwa ks. Jerzego Popiełuszki.

Źródła drukowane

Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki, t. 3: *Sprawa ks. Jerzego Popiełuszki w dokumentach wywiadu MSW*, wstęp, wybór i oprac. W. Bagieński, Warszawa 2024.

Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki, t. 4: *Sprawa ks. Jerzego Popiełuszki w dokumentach Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego Niemieckiej Republiki Demokratycznej*, wstęp, wybór i oprac. F. Dąbrowski, Warszawa 2024.

Księża i dyplomaci. Spotkania pracowników amerykańskich placówek dyplomatycznych w PRL z przedstawicielami Kościoła w świetle dokumentów (1974–1988), oprac. P. Pleskot, Warszawa 2021.

Pleskot P., *Polska w oczach Australijczyka. Wspomnienia australijskiego ambasadora Johna Burgessa z pobytu w Warszawie w latach 1980–1984,* „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej" 2013, nr 6.

Płaska J.S., *Wspomnienia o księdzu Jerzym*, Warszawa 2000.

Rakowski F.M., *Dzienniki polityczne 1984–1986*, Warszawa 2005.

Ruane K., *Racja stanu: zabić księdza*, przeł. D. Chylińska, Kraków 2004.

OPRACOWANIA

„Afera Żelazo" w dokumentach MSW i PZPR, red. W. Bagieński, P. Gontarczyk, Warszawa 2013.

Barabasz B., *PRL wobec II rozszerzenia Wspólnot Europejskich o Grecję (1961–1981)*, „Przegląd Politologiczny" 2027, nr 1.

Bułhak W., *Wywiad PRL w Watykanie 1962–1978*, Warszawa 2019.

Czaczkowska E., Wiścicki T., *Błogosławiony Ksiądz Jerzy Popiełuszko*, Częstochowa 2024.

Grajewski A., Skwara M., *Agca nie był sam. Wokół udziału komunistycznych służb specjalnych w zamachu na Jana Pawła II*, Katowice 2015.

Jones G.S., *Tajna operacja. Reagan, CIA i zimnowojenny konflikt w Polsce*, e-wydanie, Katowice 2019.

Jóźwik K., *Po prostu jestem z tymi ludźmi. Działalność ks. Jerzego Popiełuszki w latach 1980–1984*, Warszawa 2024.

MacEachin J.D., *Amerykański wywiad i konfrontacja w Polsce 1980–1981*, Poznań 2011.

Larecki J.H., *Wielki leksykon tajnych służb świata*, Warszawa 2017.

Litka P., *Zniszczyć księdza*, Kraków 2021.

Łatka R., *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019.

Łatka R., *Zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki i jego wpływ na stosunki państwo–Kościół – z perspektywy Episkopatu Polski*, „Studia Włocławskie" 2025, t. 26.

Pleskot P., *Potępić nie obrazić. Reakcje zachodniej dyplomacji na zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki* [w:] *Kościół w obliczu totalitaryzmów. Zbiór studiów dla uczczenia XXV rocznicy męczeńskiej śmierci księdza Jerzego Popiełuszki. Toruń, 16–17 2009 r.*, red. W. Polak, W. Rozynkowski, M. Białkowski, J. Kufel, Toruń 2010.

Priess D., *The President's Book of Secrets. The Untold Story of Intelligence Briefings to America's Presidents*, New York 2016, pdf.

Przeperski M., *Anatomia kreacji. Przypadek „Dzienników politycznych" Mieczysława F. Rakowskiego*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2020, t. 18.

Sokulski M., *Echa śmierci ks. Jerzego Popiełuszki na łamach serbskiego czasopisma emigracyjnego „Naša reč"*, „Komunizm. System – Ludzie – Dokumentacja" 2024, nr 13.

Netografia

Cenckiewicz S., *Wywiad PRL na tropie księdza Jerzego*, „Rzeczpospolita", 26 II 2009, https://www.rp.pl/opinie–polityczno–spoleczne/art15763411–wywiad–prl–na–tropie–ksiedza–jerzego, dostęp 18 II 2026 r.

CIA readingroom, https://www.cia.gov/readingroom/, dostęp 28 I 2026 r.

Drus A., *Haust świeżego powietrza*, https://www.przewodnik–katolicki.pl/Archiwum/2022/Przewodnik–Katolicki–9–2022/Historia/Haust–swiezego–powietrza, dostęp 19 II 2026 r.

Graham B., *Jaruzelski: No Concessions*', 28 XI 1984, „Washingoton Post", https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1984/11/29/jaruzelski–no–concessions/9a5a43d6–f019–4392–ac93–f3db7211faf0, dostęp 5 II 2026 r.

Intelligence Cycle, https://www.cia.gov/spy-kids/static/59d238b4b5f69e0497325e49f0769acf/Briefing-intelligence-cycle.pdf, dostęp 26 V 2026 r.

Jaruzelski says slaying of priest hurt Warsaw, 29 XI 1984, „New York Times", https://www.nytimes.com/1984/11/29/world/around–the–world–jaruzelski–says–slaying–of–priest–hurt–warsaw, dostęp 5 II 2026 r.

Milewski za śmiercią Popiełuszki, https://www.wprost.pl/kraj/68537/milewski–za–smiercia–popieluszki–aktl.html, dostęp 22 II 2026 r.

Oświadczenie Ronalda Reagana, 31 X 1984 r., https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/statement–death–father–jerzy–popieluszko–poland, dostęp 28 I 2026 r.

Paterson T., *Jaruzelski vows to punish Popieluszko killers*, „United Press International", 28 XI 1984, https://www.upi.com/Archives/1984/11/28/Jaruzelski–vows–to–punish–Popieluszko–killers/5500470466000/, dostęp 5 II 2026 r.

The Intelligence Cycle, [w:] *Factbook on Intelligence*, https://irp.fas.org/cia/product/facttell/index.html, dostęp 26 V 2026 r.

Wysocka S., *Włoska prasa o zabójstwie księdza Popiełuszki,* https://dzieje.pl/aktualnosci/wloska–prasa–o–zabojstwie–ksiedza–popieluszki–w–1984–roku, dostęp 20 II 2026 r.

Widzyk A., *Niemiecka prasa o zabójstwie księdza Popiełuszki,* https://dzieje.pl/aktualnosci/niemiecka–prasa–o–zabojstwie–ks–popieluszki–i–procesie–mordercow, dostęp 20 II 2026 r.

KATARZYNA JÓŹWIK (ur. 1995) – doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie historia, pracownik Instytutu Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego, współpracownik Muzeum Księdza Jerzego Popiełuszki w Warszawie. Autorka monografii *Po prostu jestem*

z tymi ludźmi. Działalność księdza Jerzego Popiełuszki w latach 1980–1984 (2024); email: k.jozwik90@gmail.com

KATARZYNA JÓŹWIK (born 1995) – PhD in humanities in the discipline of history, employee of the Witold Pilecki Institute of Solidarity and Valor, associate of the Father Jerzy Popiełuszko Museum in Warsaw. Author of the monograph *Po prostu jestem z tymi ludźmi. Działalność księdza Jerzego Popiełuszki w latach 1980–1984* [I Am Simply with These People. The Activities of Father Jerzy Popiełuszko, 1980–1984], (2024); email: k.jozwik90@gmail.com